

RISKANTNÍ SOUŽITÍ: ANTROPOLOGIE A ARCHEOLOGIE V NĚMECKU NA PŘELOMU DEVATENÁCTÉHO A DVACÁTÉHO STOLETÍ V ŠIRŠÍCH HISTORICKÝCH SOUVISLOSTECH

IVO BUDIL, Západočeská univerzita v Plzni

Abstract:

Dangerous coexistence: Anthropology and archaeology in Germany at the turn of the twentieth century in the broader historical context

The emergence of Nazi ideology and the integration of contemporary anthropological and archaeological knowledge into its agenda should be studied in the perspective of long historical development of the Western and German culture and historical consciousness. Nazi ideology could be understood as a specific racially biased interpretation of historical heritage for the purpose of vindication of political program of national expansion and ethnic extermination and genocide. The systematical conflation of race, nation and ethnicity was characteristic for almost all activities and outcomes of *Deutsches Ahnenerbe – Studiengesellschaft für Geistesurgeschichte* from its beginnings in 1935.

Řada autorů již upozornila na skutečnost, že k tomu, abychom porozuměli povaze a ideologickému vyhocení archeologických a antropologických věd v nacistickém Německu, je třeba studovat dlouhodobý intelektuální vývoj v německojazyčných zemích přinejmenším od poloviny devatenáctého století. Zdůrazňují, že německá „zvláštní cesta“ (*Sonderweg*) v politické oblasti, kterou mnozí badatelé dávají do souvislosti se zrodem a nástupem nacismu, měla svoji obdobu rovněž ve sféře ideologické a vědecké. V předložené studii se pokusím právě na příkladu vývoje archeologických a antropologických věd v Německu ukázat, že při analýze vzestupu a specifického charakteru nacistické ideologie je zapotřebí rovněž přihlídnout ke globálním historickým procesům raného novověku a počátku moderní doby. Nacistický režim představoval specifickou reakci na politický vývoj ve středoevropském prostoru od třicetileté války na straně jedné a na mocenské změny ve vztahu mezi Západem a dominantními asijskými civilizacemi od poloviny osmnáctého století na straně druhé (*Budil 2012*).

Hitlerova vize totální rasové revitalizace a regenerace německého národa za účelem dosažení světovlády představovala základní svorník nacistické ideologie. Vzhledem k tomu, že Hitlerovy názory měly často eklektický a konfúzní ráz, přičemž „vůdce“ sám procházel určitým intelektuálním vývojem a občas se dokázal až překvapivě flexibilně (či oportunisticky) přizpůsobit momentálním politickým potřebám, nemůžeme pokládat nacistickou ideologii za ucelený a vnitřně konzistentní systém. Osoby, které aspirovaly na postavení arbitřů nacistického myšlení (například Heinrich Himmler), neměly dostatečnou kompetenci a intelektuální

potenciál potřebný k tomu, aby vtiskly nacistické ideologii žádoucí vnitřní řád a disciplínu. Navíc nacistický režim v Německu představoval (naštěstí) natolik historicky pomíjivý fenomén, že neměl dostatek času k dosažení ideologické „zralosti“. Z tohoto důvodu nacismus jako vyhraněně etnocentrické a nacionalistické hnutí (*völkisch*) integrovalo různé starší kulturní proudy vesměs nahodile a na základě příbuznosti spíše tušené než skutečné. A finita k nacismu byla ovlivňována mnohými faktory, z nichž pocit intelektuální sounáležitosti nepatřil mezi ty nejdůležitější.

Mezi německou antropologií a archeologií neexistovaly na přelomu devatenáctého a dvacátého století obdobně jako v jiných západních zemích pevně dané teoretické a metodologické hranice. Mnozí badatelé se věnovali zcela přirozeně oběma disciplínám (včetně etnologie), které se rozvíjely v rámci společných institucí a vědeckých společností. Nacistická ideologie tuto jednotu antropologie a archeologie podpořila svým důrazem na rasový výklad (antropologický koncept) vzdálené minulosti lidstva (archeologické téma).

Německá archeologie, která se dala do služeb nacistického hnutí, se vyznačovala v zásadě třemi základními tezemi: 1) severní Evropa zahrnující především severní Německo, Skandinávii a Pobaltí představovala původní pravlast nordické rasy, která sehrála prvořadou úlohu při zrodu západní civilizace; 2) německý národ reprezentuje výhonek autochtonní germánské (nordické) populace, která sídlí přibližně v etnických hranicích Velkého Německa od neolitických či dokonce paleolitických dob; 3) středomořský svět včetně Řecka a Říma je odvozenou, nepůvodní civilizací, která přetrvala pouze díky občasným expanzím nordického rasového prvku ze Severu k Jihu (*Arnold 2006*).

Nejznámějším německým archeologem, jehož dílo je pokládáno za anticipaci nacistického přístupu k historickým vědám, je bezpochyby Gustaf Kossinna (1858–1931). Tento klasický filolog a indoeuropeista, který se začal věnovat archeologii a v roce 1902 byl jmenován profesorem archeologie na univerzitě v Berlíně, bezpochyby v mnoha směrech odpovídá obrazu nacionalistického badatele, který směřoval cíle odborné a politické. Gustaf Kossinna ve svém výzkumu kombinoval hranice vymezené hmotnými artefakty s etnickým rozmezím, přičemž své výklady používal při zdůrazňování kontinuity germánského osídlení v severní Evropě. Na druhé straně Kossinna proslul jako průkopník sídelní archeologie (*Siedlungsarchäologie*) a jeho ztotožnění komplexu se šňůrovou keramikou s proto-indoevropskými populacemi převzali i jiní archeologové (například Vere Gordon Childe, Marija Gimbutas nebo James Patrick Mallory). Rovněž Kossinnův teoretický spor s Carlem Schuchhardem (1859–1943), který byl bezpochyby nejznámějším německým archeologem v době Hitlerovy vlády, poněkud relativizuje jeho intelektuální souvislost s nacistickou ideologií (Arvidsson 2006, 142–143).

Mezi otce zakladatele svérázné směsi antropologie a archeologie, která byla součástí nacistického ideologického programu, náležel filolog Hans F. K. Günther (1891–1968) a Richard Walther Darré (1895–1953), který se stal v roce 1931 vedoucím Hlavního úřadu pro rasu a osídlení SS (*Rasse- und Siedlungshauptamt des SS*). Říšský vůdce SS Heinrich Himmler založil 1. července 1935 *Deutsches Ahnenerbe – Studiengesellschaft für Geistesurgeschichte*, organizaci zaměřenou na výzkum „starobylého duchovního odkazu“ germánských či árijských předků. Prezidentem *Ahnenerbe* (jak se instituce neformálně označovala od roku 1937) se stal orientalista Walther Wüst (1901–1993). Poměrně rozsáhlá a ambiciózní činnost zmíněné organizace, jejímž hlavním cílem bylo přispět k rasové obrodě německého národa, názorně ukázala rozporuplnost nacistického exkurzu do problematiky antropologických a archeologických věd. S *Ahnenerbe* spolupracoval například kontroverzní archeolog a prehistorik Herman Wirth (1885–1981) nebo excentrický okultista a hlasatel esoterických nauk Karl Maria Wiligut (1866–1946), ale také žák afrikanisty Leo Frobenia a zkušený archeolog Franz Altheim (1898–1976), který prováděl archeologické výzkumy na Blízkém východě. Heinrich Himmler sám byl kromě árijského pseudonáboženství ovlivněn bizarní glaciální teorií rakouského inženýra Hanse Hörbigera (1860–1931). Instituce pořádala mnohé archeologické vykopávky a zahraniční expedice, z nichž pravděpodobně největší proslulostí dosáhla výprava do Tibetu v letech 1938 a 1939, které se účastnili Ernst Schäfer (1910–1992), Bruno Beger (1911–2009) a Karl Wienert (1912–1992). Soužití nacistické vize árijské rasové revitalizace a moderní vědy na půdě odborné společnosti se ukázalo jako neorganické a intelektuálně neproduktivní. Pokud archeologické nebo antropologické výzkumy realizované v rámci *Ahnenerbe* zaznamenaly přínosné výsledky, bylo to vždy navzdory hegemonii nacistické ideologie. Žádné nové paradigma se na půdě *Ahnenerbe* nezrodilo (Pringleová 2008).

Nacistickou ideologii můžeme chápat jako svébytnou interpretaci historie za účelem ospravedlnění a zdůvodnění

konkrétních politických cílů a aspirací včetně etnické genocidy. Imaginace, vytváření alternativních symbolických vizí skutečnosti, které slouží jako útočiště před „nepřátelským“ světem, nebo naopak jako mocná mobilizující a motivující síla směřující k jeho podmanění, představuje důležitý faktor lidské existence. Člověk je nejenom tvorem sociálním, ale také symbolickým. Naším světem proniká obrazotvornost či iluze, která má často větší sílu než realita. Šíření rasové ideologie v západní společnosti bylo názorným příkladem převahy symbolické imaginace nad realismem a zdravým rozumem.

Podle francouzského antropologa René Girarda lidé, kteří mezi sebou v průběhu dějin soupeří, napodobují své rivaly nebo jejich aspirace a kolektivní tužby. Účastníci různých historických událostí se snaží imitovat, a tím si přivlastnit působivé a prestižní historické vzory a epizody, a tak získat výhodu nad soupeři. Těto mimetické rivality (jak ji nazval René Girard) si všiml Karel Marx, který ve spise *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta* napsal, že *tradice všech mrtvých pokolení tíží mozek živých jako můra. A právě tehdy, kdy se zdá, že lidé jsou plně zaujati tím, aby provedli převrat v sobě a kolem sebe, aby vytvořili něco nebyvalého, právě v takových epochách revolučních krizí vyvolávají úzkostlivě duchy minulosti, aby jim sloužili, vypůjčují si od nich jména, bitevní hesla, kostýmy, aby v tomto starém a ctihodném převlečení a v této vypůjčené řeči sehráli nový výstup světových dějin. Tak se přestrojil Luther za apoštola Pavla, revoluce let 1789 až 1814 se střídavě oblékala do hávu římské republiky, potom do hávu římského císařství, a revoluce z roku 1848 nevěděla nic lepšího než parodovat hned rok 1789, hned revoluční tradici let 1793–1795 (Marx – Engels 1954, 249–250)*. Nacistická ideologie se takto pokusila zmocnit imaginární árijské či germánské minulosti a uplatnit ji jako alternativní symbolický vzor během své konfrontace s moderní liberální západní civilizací.

Historickým okamžikem, během kterého se podle německých romantických nacionalistů projevila rasová převaha germánství nad upadající středomořskou románskou civilizací, byl rok 9 po Kristu, kdy germánský náčelník Cherusků Arminius porazil v Teutoburském lese tři římské legie vedené Publiem Quinctiliem Varem. Tím zastavil římské plány na romanizaci území mezi Rýnem a Labem a vybudování nové provincie *Germania*. Zmíněná tragická událost, k níž došlo v době, kdy Tiberiovy legie byly zaměstnány potlačováním revolty v Dalmácii a Panonii, měla na římskou veřejnost hluboký traumatický dopad. Objevila se obava, že Germáni překonají Rýn a proniknou do prakticky nechráněné provincie Galie, případně že Marobud, jehož království se nacházelo severně od Dunaje, napadne přes alpské průsmyky Pádskou nížinu (Smith 1861, 91).

Císař Augustus rozmístil vojenské hlídky po městě, aby nevznikly nepokoje, a místodržitelům v provinciích prodloužil pravomoc, aby byly spojenecké národy drženy v mezích lidmi zkušenými, na něž již si navykli. Také zaslíbil veliké hry Jovovi Nejlepšímu Největšímu, zda by se stav státu obrátil v lepší, jak se to kdysi stalo za války s Kimbry a Marsy. Vykládá se, že byl Augustus tenkrát do té míry zděšen, že si po řadu měsíců nedával stříhat vousy ani vlasy a občas tloukl hlavou do dveří s voláním: *Quinctilie Vare, vrať legie! Výroční den porážky každoročně mu byl dnem*

smutku a nářku (Suetonius 1966, 75). K narušení římských hranic nedošlo a Římská říše raného císařství krizi překonala. Zkáza Varových legií nicméně potvrdila rozdělení Evropy na „civilizované“ latinské Středomoří a „barbarský“ germánský Sever (Hardy 1887, 630).

Úspěšný odpor germánských barbarů vzbudil zájem v římských vzdělaneckých kruzích. Historik Publius Cornelius Tacitus ocenil v pojednání *Germania* svět svobodného germánského divošství. Mimořádné kvality Germánů vyplývaly podle jeho názoru z faktu, že představovali původní obyvatelé země, bez příměsi cizí krve, nesmíšené a neporušené sňatky s příslušníky jiných národů (Tacitus 1976, 331–333; I, 2, 4): *O Germánech samotných bych věřil, že jsou původními obyvateli a že jsou prakticky bez příměsi cizí krve, která by se tam dostala od příslušníků jiných národů, ať už by přišli jako dobyvatelé, nebo jako hosté, protože kdo chtěl v dávných dobách změnit sídlo, nepřecházel po zemi, ale jezdil na lodi. Plavidlo z našich krajů se však vzácně vypraví na onen nesmírný oceán, rozlévající se donedohledna a patřící tak říkajíc už jinému světu... Já sám se přikláním k názoru těch, kteří se domnívají, že Germáni jsou národem svébytným, nesmíšeným, jen sobě podobným, neporušeným sňatky s příslušníky jiných národů. Proto je také tělesný vzhled u všech týž, třebaže jde o tak velký počet lidí: sveřepé modré oči, nazrzlé vlasy, urostlá těla, silná, avšak jen tenkrát, když útočí. V práci a námaze nejsou zdaleka tak vytrvalí, vůbec nejsou schopni snášet žízeň a vedro, kdežto na mráz a hlad jsou vlivem klimatu a půdy navyklí.*

Tacitův postřeh se stal jednou z nejlivnějších a zároveň nejdestruktivnějších myšlenek v západních dějinách, jejíž skrytý potenciál plně ocenila až moderní doba. Spis *Germanie* byl označen za *nejnebezpečnější text, který byl kdy napsán* (Fox 2005, 592). Je paradoxní, že málokterý autor v dějinách západního myšlení se zasloužil o rozšíření ideje svobody tak jako Tacitus a málokterý tak vydatně inspiroval mohutnou vlnu novodobého nacionalismu, germánství a rasové ideologie potlačující svobodu miliónů lidí jako tento římský moralista. Rasový germanismus se do západního myšlení vloudil pod libivým pláštíkem svobody. Tacitus jako první přiřkl Germánům výsadní historickou úlohu (Tacitus 1976, 356): *Ani Samnité, ani Punové, ani Hispánie nebo Galie, ani Parthové nám nedali častěji ponaučení. Svoboda Germánů je nebezpečnější než královská moc Arsakova. Co jiného než zabití Crassa nám může vmést ve tvář Východ, který sám ztratil Pakora a musil se sklonit před Ventidiem! Avšak Germáni zabili nebo zajali Carbona, Cassia, Scaura Aurelia, Servilia Caepiona a Maxima Pallia a současně připravili římský národ o pět konsulských armád, a později i Caesara o tři legie spolu s Varem.*

Tacitus postavil Germány jakožto „ušlechtilé divochy“ do protikladu vůči morálně zkorumpované a upadající římské civilizaci. Skutečná velikost a svoboda nepřebývala na antické agoře, ale sídlila v germánských pralesích, jak to téměř dva tisíce let po Tacitovi opakoval Montesquieu. Fascinaci Germány jako ztělesnění válečnické zdatnosti, svobody a morální nadřazenosti zdědil od vrcholné antiky středověk.

Když v roce 968 pobýval na byzantském dvoře v Konstantinopoli vyslanec římského císaře Oty I. biskup Liutprand, dostal se do prudkého sporu s místním vládcem Nikéforem II. Fokasem, který na adresu západního posel-

stva posměšně pronesl: *Vý nejste Římané, ale Lombardané.* Liutprand se neudržel a v hněvu prohlásil, že Lombardané, Sasové, Frankové, Bavoři, Švábové a Burgundané pohrdají Římany, kteří jsou zavrženíhodnými, bojácnými, lakotnými a prolhanými potomky uprchlých otroků (Budil 2012). V šestnáctém století vyzdvihl historické poslání starověkých Germánů v pojednání *Rerum Germanicarum Libri Tres* (1531), věnovaném českému a uherskému králi Ferdinandu Habsburskému, alsaský humanista a přítel Erasma Rotterdamského Beatus Rhenanus. Přední francouzský hugenotský myslitel François Hotman označil ve spise *Franco-Gallia* napsaném počátkem sedmdesátých let šestnáctého století germánské Franky za zakladatele francouzského státu (Huppert 1965). Jak napsal anonymní autor milénaristického textu z počátku šestnáctého století nazývaný „hororýnský revolucionář“ (Budil 2002, 45): *My Germáni jsme svobodní a vznešení; před mnoha věky nám náležel celý svět, jemuž jsme silou vládli. S boží pomocí si svět opět podmaníme a obnovíme starý řád.*

Hrdost na germánské předky zavládla rovněž ve Švédsku. Na Basilejském koncilu, zahájeném v roce 1434, se členové kastilské a anglické delegace nedokázali dohodnout na zasedacím pořádku, který by odrážel mezinárodní význam a prestiž obou království. Představitelé Kastilie se odvolávali na starobylost své země vyplývající z gótského dědictví. Nato povstal švédský biskup Nicolaus Ragvaldi a ve vlasteneckém zápalu označil švédské království za původní domovinu Gótů, kteří *překročili Baltské moře a rychle dobyli Egypt a Asii: Švédská monarchie má starší původ, je silnější a vznešenější než všechny ostatní... Nebyla nikdy dobyta Římany, ale naopak přinutila Řím k uzavření spojenectví. ... Řím, metropole světa, padl po 1164 letech své existence, ale království Gótů zkvétá jako na počátku svých dějin* (Ekman 1962, 52–53).

V šestnáctém století se Arminius neboli Hermann, jak jej nazval Martin Luther, stal symbolem rezistence znovuzkříšeného germánského Severu vůči kulturní hegemonii latinského Jihu. V tomto smyslu porozuměli střetu v Teutoburském lese Conrad Celtis, Jakob Wimpfeling, Johannes Nauclerus, Heinrich Bebel, Franciscus Irenicus, Andreas Althamer, Johannes Carion nebo Johannes Aventinus (Bietenholz 1994, 182). Mezi lety 1676 až 1910 bylo složeno sedmdesát pět oper (mezi jejichž autory nalezneme Alessandra Scarlattioho nebo Georga Friedricha Händela) oslavujících Arminiovy čin, například *Arminius, der deutsche Erzheld, La Germania triumfante in Arminio, Hermann und Varus, Hermann und Thusnelda* či *Hermann der Deutsche* (Heather 2006, 47; Benario 2004, 89).

V roce 1841 byl u městečka Detmold mezi Emží a Vesperou poblíž místa zvaného Teutoburger Wald položen základní kámen pomníku, který byl dokončen roku 1875, čtyři roky poté, kdy se po vítězné válce s románskou Francií zrodila jednotná germánská Německá říše (Heather 2006, 47). Dvacet osm metrů vysoká měděná socha Hermanna třímajícího ve vztyčené ruce meč stojí na kamenném podstavci obdobné velikosti, umístěném na kopci, který ční téměř čtyři sta metrů nad okolní krajinou. Na Arminiově meči byl na obou stranách vyryt nápis: *Deutsche Einigkeit meine Stärke Meine Stärke Deutschlands Macht* (Benario 2004, 90).

Karl Maria Wiligut, bývalý rakouský důstojník, který byl kvůli svému důvěrnému vztahu k říšskému vůdci nazýván *Himmlerovým Rasputinem* (Mund 1982), se pokládal za Arminiova potomka (Pringleová 2008, 56). Na přelomu devatenáctého a dvacátého století byla prezentace starověkých Germánů jako primitivních divochů označována jako *barbarská lež* (*Barbarenlüge*). Jedna postava z populárního románu *Frau Jenny Treibel* (z roku 1892) od Heinricha Theodora Fontanese (1819–1898) prohlásila, že *tento příšerný vztah mezi Teutoburským lesem a hrubostí začíná být skutečně iritující* (Arnold 2006, 13). Nacisté se usilovně, i když bezvýsledně pokoušeli získat jedinou existující kopii Tacitova rukopisu *Germanie*. V létě 1943, když se zhroutil Mussoliniho režim, Heinrich Himmler vyslal na Apeninský poloostrov zvláštní komando SS s úkolem zmocnit se zmíněného artefaktu (Schama 2004, 79–81).

Arminius a Tacitus ztělesňovali víru, že tak jako barbarské germánské kmeny znovuoživily na sklonku antiky umírající římskou společnost a vytvořily středověkou civilizaci, je jejich severským potomkům souzeno prostřednictvím reformace obrodit západní civilizaci raného novověku. K tomu ale nedošlo. Kdo zabránil novému „germánskému triumfu“? Španělským panovníkům Karlu V. a Filipu II. se podařilo díky bohatým zdrojům amerického stříbra a výkonnosti španělské armády zadržet nápor protestantismu, a to navzdory neúspěchům v Nizozemí a porážce Armady u břehů Britských ostrovů. Po úpadku Španělska se hlavním limitujícím faktorem „germánských“ ambicí stal impozantní vzestup Francie, z níž kardinál Richelieu učinil nejvýznamnější evropskou mocnost. Francouzští vzdělanci působící na dvoře Ludvíka XIV. se dovolávali především imaginární galské či keltské, nikoliv germánské identity své země. Výsledek třicetileté války odsoudil území starověké Germánie k politické bezvýznamnosti. Colbert a Ludvík XIV. potlačili pro-germánské hugenoty a vybudovali z bývalé římské provincie Galie vojensky nejsilnější stát kontinentu. To byl vývoj, který stoupenci germanismu rozhodně neočekávali. Germanismus ztratil v sedmnáctém století věrohodnost, protože za ním nestála (s možnou výjimkou Švédska) žádná skutečná politická a vojenská síla. Ti, kteří doufali, že symbolickou imitací starověkých Germánů dosáhnou mocenského vzestupu německojazyčných oblastí Evropy, se zklamali (Budil 2012).

Germanismus se stáhl do akademického prostředí, na univerzity v Leidenu nebo Uppsale. Nebyla určité náhoda, že šlo o vysoké školy v Nizozemí a Švédsku, dvou zemích hlásících se ke germánskému původu, které se zároveň v sedmnáctém století vyznačovaly výraznými mocenskými ambicemi (Kristoffer 2009). V době nizozemské vzpoury proti španělským Habsburkům posloužili odbojní germánští Batávové, obývající kdysi území mezi tokem Rýna a Maas, jako heroický model vhodný k následování a imitaci. Hugo Grotius zdůraznil dlouhodobou kontinuitu mezi svobodnými batávskými a nizozemskými politickými institucemi. Johannes Goropius Becanus napsal v roce 1569 ve studii *Origines Antwerpianae*, že brabantský dialekt vlámstiny, kterým se hovoří v okolí Antverp, je příbuzný s jazykem ráje, jenž se pravděpodobně nacházel v těchto místech. Švédský král Gustav II. Adolf, který se během korunovace v roce 1617 oblékl jako legendární gótský král Berik, prohlásil v květnu

1630 před shromážděnými stavy, že Švédové jsou přímými potomky Gótů, kteří ovládli téměř celý svět. Dvorní básník a historiograf Johan Narsius napsal před proslulým tažením švédského vojska do střední Evropy (Ekman 1962, 56): *Mnozí pokládali tento počín za obtížný, ale historické líčení gótských válek jim dodalo odvahy a sebedůvěry. Nedobyli snad Gótové Itálii a nevstoupili triumfálně na půdu Asie? Ve vznešeném soupeření si každý přeje napodobit činy svých otců. Všech se zmocnilo přání navštívit prastaré hroby předků a znovu se zmocnit Říma, zdroje všeho zla.*

Rektor univerzity v Uppsale Olof Rudbeck vydal v roce 1679 první pětisetstránkový svazek proslulého díla *Atlanteller Manheim* neboli *Atlantica*, jehož rozsah do roku 1702 rozšířil na dva a půl tisíce stran. V knize Rudbeck uvedl sto dva „důkazů“, proč se legendární Atlantida, o které se zmínil Platón, nacházela ve Švédsku, v němž našel po potopě světa útočiště Noemův syn Japetus. Obdobně jako Tacitus pokládal Rudbeck autochtonii za příčinu rasové starobylosti a čistoty (Ekman 1962, 60): *Pokud se nějaký národ na světě lišil ve starých časech svým jazykem, zvyky, vzhledem, zákony a právy od jiných, pak to byli Švédové... Švédsko nebylo nikdy dobyto cizinci ani s nimi neobchodovalo do takové míry, že by bylo nuceno přijmout jejich cizí bohy, jazyky, zákony, zvyky a právo. Ale pohleďte na jiné! Kdo by nevěděl, že Němci mají ve svém jazyce mnoho cizích slov... Je pozoruhodné, že švédština, kterou nyní hovoříme, se liší pouze ve výslovnosti od starobylých jazyků, které jsou zapsány na nejuctívanějších runových kamenech.* Veškerá filosofická moudrost Egypta, Asie a Evropy obdobně jako pohanský panteon pocházela podle Rudbecka ze Skandinávie. Po stavbě babylónské věže existovaly pouze tři jazyky – řecký, keltský a skytský, který Olof Rudbeck ztotožnil s gótsčinou nebo švédštinou. Nadřazenost švédského království je dána i místním podnebím, jehož čisté, čerstvé a zdravé zimy kontrastují s temným, zamřazeným a páchnoucím ovzduším v Německu, Francii, Španělsku a Itálii. Švédsko oplývá nesmírným přírodním bohatstvím, dřevem, zvěří, mědí, železem, cínem a olovem. Neexistuje plodnější populace, než jsou Švédové; zatímco v jižních krajinách mají ženy čtyři až šest dětí, ve Švédsku to údajně bylo deset, čtrnáct, osmnáct až třicet! Rudbeck zdůraznil, že není překvapující, že do takto požehnané země se každé jaro slétají ptáci ze všech končin světa (Ekman 1962).

Výše zmíněné fantazie představovaly nicméně v sedmnáctém století výjimku. Politické imaginaci raně novověké Evropy vládli prostřednictvím Francie „potomci Keltů“, nikoliv Germánů. Co způsobilo jejich rehabilitaci a oslnivý vzestup na prahu moderní doby?

Podle historika Johna Darwina byla ve vztahu mezi různými civilizacemi nejvýznamnější událostí raného novověku takzvaná eurasijská revoluce. V šestnáctém století sice Evropané kolonizovali Nový svět a pronikli do Indického oceánu a na Dálný východ, avšak mezi hlavními civilizačními ohnisky Eurasie, zastoupenými Západem, Osmanskou říší, safijovskou Persií, mughalskou Indií a Čínou, se vytvořila v zásadě mocenská rovnováha. Ve zmíněném údobí lze hovořit o hegemonii Eurasie, která využívala jako celek levné pracovní síly subsaharské Afriky při vytěžení nerostného bohatství Ameriky, přičemž velká část stříbra získaného v Novém světě skončila na rozvinutých asijských

tržích. Eurasijská revoluce – umožněná dramatickým zvýšením vojenské výkonnosti a průmyslovou revolucí – přinesla v letech 1750 až 1830 zásadní zvrat spočívající v globální nadvládě Západu (Darwin 2007, 160–217).

Jednou z rozhodujících epizod eurasijské revoluce bylo ovládnutí Indie britskou Východoindickou společností po roce 1757. Dobyť Indie umožnilo kontrolovat strategické jádro asijského kontinentu a omezit vliv Persie na straně jedné a Číny na straně druhé. Je příznačné, že Velká Británie úspěšně přežila jako světové impérium ztrátu severoamerických kolonií, nikoliv ale emancipaci Indie. Další důležitou událostí eurasijské revoluce byla porážka Francie ve vleklém konfliktu s Velkou Británií probíhajícím od konce sedmáctého století až do bitvy u Waterloo, pro který se vžilo označení „druhá stoletá válka“. Pád Francie, která ztratila pozice v Severní Americe a Indii, byl překvapením vzhledem k tomu, že zpočátku měla svou lidnatostí, bohatstvím, zeměpisnou polohou i ekonomickou silou jednoznačnou výhodu.

Výsledek eurasijské revoluce vrátil do západní imaginace germanismus, protože anglosaská Velká Británie si byla plně vědoma svých germánských kořenů. Populace keltského původu přežívající ve Walesu, Irsku a Skotsku, které často vzhlížely k Francii jako přirozenému ochránci, byly postupně kulturně asimilovány či fyzicky likvidovány. Romanticky zaměřeni autoři typu Waltera Scotta hovořili o skutečné rasové válce odehrávající se po staletí na Britských ostrovech.

Pokoření Španělska a později Francie jakožto dvou románských mocností „germánským“ Nizozemím a Velkou Británií mělo značný význam i pro vývoj rasové ideologie, protože způsobilo symbolickou degradaci mesticů jako smíšeného zámořského „rasového“ typu, který se prosazoval ve španělských a francouzských koloniích, a vzestup prestiže „rasově čistého“ nordického obyvatelstva nizozemského a anglosaského původu, jež dominovalo na nizozemském a britském zámořském území. Byla tak silně podpořena idea, že fyzická a morální nadřazenost souvisí s rasovou čistotou, o níž psal Tacitus v souvislosti se starověkými Germány.

Zásluhou britských vzdělanců působících v indické Kalkatě se zrodila indoeuropeistika, jejíž představitelé William Jones, Charles Wilkins nebo Alexander Hamilton vystoupili s tezí o historické sounáležitosti evropských a indických jazyků. Z této lingvistické teorie se záhy vyvinula árijská ideologie, podle níž byla Evropa na úsvitu dějin kolonizována asijskými válečnickými a aristokratickými nomády, nositeli vyšších rasových kvalit. Jejich pozůstatky můžeme údajně nalézt rozptýlené mezi moderním evropským obyvatelstvem, především však na severu kontinentu tradičně obývaném Germány, kteří byli pokládáni za exemplární představitele árijského rasového společenství. Kulturní působení Indie na západní myšlení, které francouzský literát Edgar Quinet nazval orientální renesancí a jehož étos odráží socha Williama Jonese vystavená v katedrále sv. Pavla v Londýně, bylo ve Velké Británii záhy zavrženo pragmatickými reprezentanty evangelikánství a utilitarismu, mezi jejichž mluvčí náležel například James Mill, otec filosofa Johna Stuarta Milla (Franklin 2011).

Obrazotvornost orientální renesance se přenesla do Německa, kde inspirovala mladou generaci romantických

spisovatelů, například Augusta Wilhelma Schlegela nebo jeho bratra Friedricha Schlegela, autora knihy *Über die Sprache und Weisheit der Indier* z roku 1808. Tito vzdělanci, kteří usilovali o emancipaci Německa od francouzské nadvlády, nabyli přesvědčení, že jejich vlasti je souzeno sehrát úlohu jakéhosi Orientu Západu, čímž připravovali půdu pro průnik árijské ideologie.

Pro politický a ideologický vývoj moderního Západu mělo zásadní význam, že se německojazyčná Střední Evropa sjednocovala na etnickém základě v době mocenského triumfu Velké Británie a působení podnětů orientální renesance. Tradiční germanismus, který se na přelomu osmáctého a devatenáctého století opět probudil k životu, již nevzhlížel pouze k Tacitovým Germánům, ale rovněž k Árijcům jako vyšší a prestižnější inkarnaci germánství. Árijská ideologie vyjadřovala podvědomou touhu po mocenském vzestupu prostřednictvím imitace prestižního árijského modelu, za který byla považována Velká Británie.

Árijská imaginace by pravděpodobně nedosáhla v devatenáctém a první polovině dvacátého století takového ohlasu, pokud by neuzavřela alianci s rodícími se antropologickými vědami, které Johann Friedrich Blumenbach ustavil v sedmdesátých letech osmáctého století jako nauku o lidských rasách. Přibližně v padesátých a šedesátých letech devatenáctého století se prosadila kranioetrie na úkor historické jazykovědy jako hlavní kritérium při určení rasové příslušnosti. Imaginace zrozená z čiré historické spekulace získala zdání vědeckosti. Ve třicátých letech devatenáctého století ukázal francouzský socialista Victor Courtet, že rasové učení může posloužit jako nástroj radikální rekonstrukce a revitalizace západní společnosti oťřesené modernizací. Victor Courtet předvídal celoevropské rasové hnutí, které každé rase opět přidělí místo, jež jí náleží v hierarchii bytí na základě vrozených schopností a kvalit. Na Courtetovy teze navázal o několik desetiletí později sociální darwinismus a eugenické hnutí. Díla Houstona Stewarta Chamberlaina, Ernsta Haeckela nebo Otto Ammona předznamenala radikalizaci německé politické kultury a vítězství genocidní imaginace nacistického hnutí nad politickým realismem (Budil 2005).

Každá ideologie se rodí jako více či méně skrytý odraz a metaforická výpověď o určitých historických událostech (v tomto smyslu plní podobnou úlohu jako kdysi mýtus). Árijská imaginace byla metaforou vítězství Západu nad Indií (a usurpací původně indického konceptu pro vyjádření západní civilizační nadřazenosti), triumfu, který rozhodl o výsledku eurasijské revoluce. Historický vývoj evropského kontinentu byl poznamenán skutečností, že vzpoura germánského Severu proti latinskému Jihu v době reformace skončila strategickým patem. Arminiovi potomci se nedokázali prosadit proti španělským žoldněrům placeným americkým stříbrem. Nezpochybnitelná hegemonie germánského Severu vyplynula až z vítězství „anglosaské“ Velké Británie nad „keltskou“ Francií, které bylo symbolicky zpečetěno ztotožněním Germánů a Árijců. Expanzi árijské ideologie do západní politické kultury a věd o člověku lze proto chápat jako výraz snahy ztotožnit se s mimořádně prestižním symbolem rasové, civilizační a historické nadřazenosti.

Nacistický rasový totalitarismus čerpající ze sociálního darwinismu a eugeniky představoval pozdní reakci na

výsledek eurasijské revoluce, na níž se Německo nemohlo kvůli své dočasné slabosti mezi sedmnáctým až devatenáctým stoletím podílet. Germáni přeměnění v důsledku eurasijské revoluce a orientální renesance v Árijce představovali pro německou společnost, frustrovanou dlouhodobou mocenskou marginalizací, natolik sugestivní vzor, že mu nedokázala odolat se všemi tragickými důsledky, kterou měla zmíněná megalomanská imitace pro moderní západní civilizaci. Identifikace rasově očištěného německého národa s Árijci tak implicitně prozrazovala touhu po globální nadvládě a z dlouhodobého historického hlediska vyjadřovala vzpuru nikoliv proti míru versailleskému, ale vestfálskému.

Literatura

- ARNOLD 2006:** Bettina Arnold, „Arierdämmerung“: Race and Archaeology in Nazi Germany. *World Archaeology*, roč. 38 (London 2006), s. 8–31.
- ARVIDSSON 2006:** Stefan Arvidsson, *Aryan Idols*. Chicago 2006.
- BENARIO 2004:** Herbert W. Benario, Arminius into Hermann: History into Legend. *Greece & Rome*, roč. 51 (Cambridge 2004), s. 83–94.
- BIETENHOLZ 1994:** Peter G. Bietenholz, *Historia and fabula: myths and legends in historical thought from antiquity to the modern age*. Leiden 1994.
- BUDIL 2002:** Ivo Budil, *Od prvotního jazyka k rase*. Praha 2002.
- BUDIL 2005:** Ivo Budil, *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta*. Brno 2005.
- BUDIL 2012:** Ivo Budil, *Úsvit rasismu*. Praha 2012.
- DARWIN 2007:** John Darwin, *After Tamerlane: The Global History of Empire since 1405*. London 2007.
- EKMAN 1962:** Ernst Ekman, Gothic Patriotism and Olof Rudbeck. *The Journal of Modern History*, roč. 34 (Chicago 1962), s. 52–63.
- FOX 2005:** Robin Lane Fox, *The Classical World: An Epic History of Greece and Rome*. London 2005.
- FRANKLIN 2011:** Michael J. Franklin. *Orientalist Jones*, Oxford 2011.
- HARDY 1887:** E. G. Hardy, The Movements of the Roman Legions from Augustus to Severus. *The English Historical Review*, roč. 2 (Oxford 1887), s. 625–656.
- HEATHER 2006:** Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire*. London 2006.
- HUPPERT 1965:** George Huppert, The Trojan Franks and their Critics. *Studies in the Renaissance*, roč. 12 (London 1965), s. 227–241.
- KRISTOFFER 2009:** Neville Kristoffer, Gothicism and Early Modern Historical Ethnography. *Journal of the History of Ideas*, roč. 70 (Chicago 2009), s. 213–234.
- MARX – ENGELS 1954:** Karel Marx – Bedřich Engels, *Vybrané spisy*. Praha 1954.
- MUND 1982:** Rudolf Mund, *Der Rasputin Himmlers*. Wien 1982.
- PRINGLEOVÁ 2008:** Heather Pringleová, *Velký plán, Himmlerovi vědci a holocaust*. Praha 2008.
- SCHAMA 2004:** Simon Schama, *Landscape and Memory*. London 2004.
- SMITH 1861:** Francis Smith, *Arminius: A History of the German People and of their Legal and Constitutional Customs, from the Days of Julius Caesar to the Time of Charlemagne*. London 1861.
- SUETONIUS 1966:** Gaius Tranquillus Suetonius, *Životopisy dvanácti císařů*. Praha 1966.
- TACITUS 1976:** Publius Cornelius Tacitus, *Z dějin císařského Říma*. Praha 1976.

Summary

Ivo Budil

Dangerous coexistence: Anthropology and archaeology in Germany at the turn of the twentieth century in the broader historical context

The rise and development of Nazi ideology involving contemporary anthropological and archaeological knowledge presented a symbolic response of German society politically marginalized by the result of Thirty Years War to the Eurasian Revolution and subsequent hegemony of British Empire. Nazi ideology comprised the belief in the racial superiority of German or Aryan race and ethnic continuum in Northern Europe going back as far as the Neolithic times or even the Upper Paleolithic. Nazi racial totalitarianism should be interpreted as a political and ideological tool of radical racial reconstruction of German national community.

Translated by author